

Az almárium kincsei

Oláh Sándor: *Kényszerek – tanúságtevők*
Történetek a legrosszabb évszázadból

Csíkszereda, 2016, Pro-Print

A tizenkét írást tartalmazó kötet szerzőjének, Oláh Sándornak munkája és hivatása egyaránt a forrásfeltárás. Geológusként ez a napi munkája, míg mint az 1980-as évek elején létrejött csíkszeredai Kulturális Antropológia Műhely (KAM) egyik alapító kutatója, az elmúlt három évtizedben éles szemmel igyekezett rögzíteni a kommunista rendszer felbomlása nyomában bekövetkező gyors változásokat, amelyek az erdélyi magyar társadalmat talán még inkább átforgatták, mint a magyarországit. Kutatói munkásságát az elmúlt két évtizedben a most bemutatott túl további három önálló kötet jelzi,¹ amelyek alapvető jelentőségűek a román pártállam székelyföldi működésének, valamint a rendszerváltozás (vagy ahogy Erdélyben minden eufemizmus nélkül mondják: a változás) utáni boldogulási utak feltárásában. Mivel azonban a jelen állapot csak a közelebbi-távolabbi múlt ismeretében érthető meg, szinte magától értetődő, hogy Oláh társadalomkutatói érdeklődésből történet-szi kérdésfeltevés is fakad.

A kötet tanulmányai döntően a szerző szülőfalujához, Homoródalmáshoz kapcsolódnak. A könyv nyitó tanulmánya a Kényszerek és vágyak. Egy eltűnt életforma nyomában címet viseli (7–27). Ebben Oláh Sándor a század első felében Brassóban szolgáló nyolc Homoródalmásról származó személy emlékei alapján rekonstruálja

a várossal mint eltérő kultúrájú közeggel történő találkozás fázisait és következményeit. A tanulmány alapjául szolgáló interjúk még 1985 és 1990 között készültek, igazolva, hogy az oral history kutatásban begyűjtött emlékek pár év múltán már kizárólagos és megkerülhetetlen forrásokká válnak még akkor is, ha tekintetbe vesszük a megbicsakló emberi emlékezet torzító hatását. A gyerekként még *A Világot* jelentő faluból és határából való elkerülés maradandó élmény minden egykori városi cseléd és munkás életében. Stratégiájuk, az, hogy pár évnyi, a parasztival nem összemérhető nehézségű munkával össze tudják gyűjteni a stafírungra vagy a házra valót, nemcsak a további boldogulás lehetőségét hordozta, de egyszersmind a lecsúszástól is megóvta őket, ami öröklött vagyon híján a helyi közösségben osztályrészük lett volna.

A második írás, A nagy háború alulnézetből (29–74) döntően egy fiatal almási házaspár, illetve rokonaik által 1914 és 1918 között váltott 344 darab levélre támaszkodva (de még 1980, sőt 2013-ban felvett interjúval is) enged betekintést a falusi emberek érzelmvilágába, istenhitébe, szorongásaiba, félelmeibe, szűkebb pátriájuk és családjuk iránti ragaszkodó szeretetébe. A hosszan, betűhíven idézett levelek magas fokú paraszti írásbeliségről, stabil értékrendről tanúskodnak a felbolydult, az egyént tartós és nehezen elviselhető pszichikai nyomás alatt tartó, a fronton levők tudatát idővel beszűkítő világban. Az otthon maradtak a román betörés következtében azután maguk is közvetlenül megtapasztalhatták a háborút, a menekülés kínját.

1 *Csendes csatatér. Kollektivizálás és túlélési stratégiák a két Homoród mentén, 1949–1962* (2001); *Falusi látleletek, 1991–2003* (2004); *Kivizsgálás. Írások az állam és társadalom viszonyáról a Székelyföldön* (2008).

A harmadik tanulmány már a Székelyföld szovjetizálásának időszakába vezet el, egy téglá- és cserépgyártó kisvállalkozás küzdelmes mindennapjaiba, amelyet végül az ötvenes évek kulákhisztóriája során, majd az 1959-es államosítással tettek tönkre. A szintén homoródalmási Antónia Dénes feljegyzéseinek egy mondata került a főcímbe: „Aki új utat tör, azt gaz és tüske várja.” Egy „rossz időben” született falusi kisvállalkozó feljegyzései (1943–1958) (75–106). A szerző jó szemmel ismeri fel, hogy az Antónia-fivérekhez hasonló, a földszerzésben gondolkodó paraszti mentalitáshoz képest új utakat kereső vállalkozói magatartás mennyire forradalmi jelentőségű volt egy-egy falu társadalmában. „E kisvállalkozói életpálya elemző bemutatásával emlékeztetünk a székely falusi társadalom múlt századi átalakulásának névtelen, elfeledett társadalmi szereplőire. Azokra az újító, vállalkozó szellemű férfiakra, akik kiemelkedő kezdeményező-készsége, kreativitása, újat, változást akarása a faluk életében nemcsak új – igaz, legtöbb esetben kisléptékű – gazdasági intézményeket teremtett, vagy akár folyamatokat indított el, hanem jelentős, a közfgyelem fókuszában zajló viszonyulásokat, magatartásmódokat megváltoztató mikro-társadalmi eseménysorozat is volt” (75). Antónia Dénes és testvére eladták örökségként szerzett földjüket, hogy a kapott összegben az induláshoz minimálisan szükséges eszközökkel és épületekkel elindítsák „téglagyárukat”. Lényeges, hogy Antónia esetében is a mindennapokat akkurátusan dokumentáló falusi ember köszön vissza, akinek iratai a falusi ipari vállalkozások terén egyedülálló forrást jelentenek. Már az eddig bemutatott tanulmányok után is feltehetjük a kérdést, hogy ha egy faluban ennyi értékes társadalomtörténeti forrás maradt fenn, akkor másutt mi minden lapanghat még – s a közelmúlt válságokkal és felejtéssel teli évtizedeiben mi minden semmisülhetett meg?!

A téglauzem tulajdonosát 1952-ben kulákká nyilvánították – miközben a sze-

gényparaszti háttérű s munkásöntudatú Antónia, bízva a háborút követő igazságosabb világban, még 1945-ben belépett a Román Munkáspártba. A hazai kutatásokban is jól hasznosul Oláh Sándor azon felismerése, hogy a kuláklistánkat nem csupán a sztálini csoportalkotás kategóriájaként értelmezhetjük, hanem az „agrártermelői csoportok tőkeakkumulációs teljesítményének állapotáról, változatairól akár kvázi szociológiai felmérésnek is tekinthetők” (76). A nehéz munka, három gyermeke betevőjének előteremtése és a folyamatos hatósági zaklatás tönkretette Antónia egészségét: 1959-ben nemcsak államosították – s ezzel megszűnésre ítélték – üzemét, de agyvérzést is kapott. Ebből valamelyest felépülve mészégetésbe kezdett, s fuvarozott, azonban az 1962. évi kollektivizálással ebbe fektetett munkája is kárba veszett. Oláh Sándor az élettörténet kereteinek ismertetését követően Antónia feljegyzései alapján árnyalt mentalitástörténeti elemzést nyújt e falusi vállalkozó személyiségéről, értékrendjéről, az egyszerre irigykedő és gáncsoskodó falusi és a mind agresszívabb, a lokális életvilágokra rátelepülő politikai környezetben működő „téglagyáros” mindennapjairól.

A kötet negyedik tanulmánya – mint címe is jelzi: Életformaváltás Székelyföldön a szocializmus korszakában (107–160) – ismét csak egyszerre kínál makroszerkezeti fogódzókat a társadalmi változások megértéséhez és aprólékos mikrotörténeti-antropológiai elemzést a változásokat megélő, bennük részt vevő kisemberekről. A szerző az egyéni társadalmi mobilitási utak lehetséges kimenetelét taglalva vitatkozik a determinisztikus szociológiai nézetekkel, s az elsődleges kibocsátó miliő, a család vizsgálatának fontosságát hangsúlyozza. Arra is felhívja a figyelmet, hogy a paraszti s különösen a székely társadalom korábban is alapvetően mobil volt, s e jellegzetessége nélkül a szocialista iparosítás sem lett volna képes építeni a falujukat elhagyni kész százezrekre. Az új élet-

formák adaptálásában döntő elem volt a minden körülmények közötti takarékoság faluról hozott elve. A tanulmány második részében két egykoron Homoródalmásról elszármazott munkással 1990 és 1994 között készített életútinterjú közöl, amelyek igazolják, hogy az egyéni életpálya mint szakmai út a külső kényszerek és lehetőségek mellett legalább annyira a véletlen – sokszor a szerencse –, az esetlegesen útba igazító információk vagy éppen – hiányzó román nyelvtudás okán – tévinformációk, az egyéni ambíciók, tehetség, továbbá az érzelmileg támogató vagy ellenkezőleg: elutasító család függvénye.

Oláh Sándor könyve három recenziót is rejt. A kötet közepén olvasható „...A legteljesebb búcsúvétel” Fúzi László: *Világok határán. Ikerkönyv* címmel 2010-ben Pozsonyban megjelent munkáját (161–170), majd pedig Kurkó Gyárfásnak, a világháború után a Magyar Népi Szövetség elnökének *Nehéz kenyér* című regényét elemzi (171–178). Oláh Sándor döntően társadalomtörténeti forrásként tekint mindkét munkára, olyan írásként, amely önéletrajzi keretek között mutatja be a régi, azaz a saját földjén gazdálkodó paraszti sorsú családok alkotta falu és kultúrája széthullását. S ugyan Füzit is, Kurkót is a sikeres kiemelkedés példájának is tekinthetjük, Oláh arra is rámutat, hogy ezeknek és a hasonló karrierpályáknak sajátja a paraszti értékközösség elhagyásával az élethosszig tartó hiány érzete. Szubjektív, értéktelített írásaiknak az elemzése során előnyös lesz, hogy a szerző a régi Magyarország délkeleti csücskéből szemléli a téma hazai szakirodalmát, amelyet kiválóan ismer és szintetizál.

Az unitárius Homoródalmás kutatójaként Oláh Sándor is részt vett az erdélyi Unitárius Egyház kommunizmus kori történetének feltárásában. E munka eredményeként született az Egy demokratikus magatartású pap az ügynökhálózatban című tanulmány (179–253). Az Izsák Vilmos kolozsvári unitárius lelkész, teológiai titkár pályáját saját jelentései és tartótisztjei jel-

lemzései alapján elemző írás mintaszerű rekonstrukciója a kommunista diktatúra gyakorlati egyházpolitikájának. A konkrét eset – benne az ügynök személyiségével és ambícióival – csak az egyik szál, legalább ennyire érdekes, hogy az elemzés révén, mint cseppben a tenger, a mikrotörténeti vizsgálat nyomán kibomlik az ötvenes–hetvenes évek romániai társadalmának, benne a kétszeresen is kisebbségi magyar unitárius közösségnek a szerveződése a fojtogató kommunista diktatúrában. Magának a cselekménynek az ismertetése, benne Izsák sérelmeivel, frusztrációval és közel négy évtizedes ügynöki munkásságának tartalmával szétfeszítené az ismertetés kereteit, ezért a továbbiakban csak a szerző néhány általánosabb megállapítására szorítkozom. Egyrészt ez a tanulmány is megerősíti azt a tézist, hogy a sikeres diktatúra egyszerre alkalmazza hatékonyan a félelemkeltés eszközeit, de azokat is, amelyek lehetővé teszik a hatalommal való azonosulást. Zsarolható múltú embereknél jó eredménnyel éltek az Oláh Sándor által „átszocializálásnak” (189) nevezett mechanizmussal, amikor az addig megszerzett egzisztencia védelmében szinte neofita ügybuzgalmat generáltak az ügynököknek kiszemelt személyekben. Másrészt a szerző arra is felhívja a figyelmet, hogy az ügynöki jelentések „(kellő kontextusba helyezéssel) értékes társadalomtörténeti források lehetnek, kiaknázható, máshol nem található adalékokat tartalmazhatnak a kor hétköznapjairól” (213). Értsd: néven nevezik az ötvenes évek terrorját, közvetítik a falu nyomorát, a kollektivizálás brutalitását és vágyálomként a kommunizmus bukását hozó külpolitikai fordulat reményét, hogy csak a leglátványosabbakat említsen.

Az Egy megfélemlítés története (255–265) című írás ismét egy recenzió Denisa Bodeanu és Novák Csaba Zoltán: *Az elnémult harang. Egy megfigyelés története, Pálfi Géza élete a Securitate irataiban* című könyvről. Itt ugyan nincs saját kutatás, de a kötetben és az ismertetésben – a címben is

jelzetten – kibontakozik az erdélyi katolikus egyház margóra szorítottsága, megfélemlítése és terrorizálása. Ennek mértékét érzékelteti, hogy a Márton Áron környezetében működő fiatal pap, Pálfi Géza körül 84 besúgó tevékenykedett, s közöttük csak 27 személy volt világi..., egészen addig, míg a megfigyelt 1984-ben „tiszázatlan körülmények” között meg nem halt.

A megfélemlítés kérdésköre egy újabb, Homoródalmásra visszavezető írással folytatódik. A Büntetett nyílt beszéd Erdélyben (1960–1963) című tanulmány (267–292) egy helyi cipésmester, Bencze Gyula kálváriáját elemzi. A cipész ügynökké beszervezett földije olyan – később börtönnel honorált – híreket hozott a műhelyből, miszerint a Szovjetunió vezetői a világ legnagyobb agresszorai, és a nevezett cipész gyűlöli a népi demokratikus rendszert. Az oral history erejét, jelentőségét mutatja, hogy az ügyben 19 kihallgatott almási férfi közül a szerző 2015-ben még meg tudta szólaltatni az utolsó, még élő tanút. Oláh Sándor itt is felhívja a figyelmet az ügynöki jelentések forrásértékére, mert segítségükkel „az adott társadalmi milióról feltáratlan tudásra, ismeretre tehetünk szert. Esetünkben társadalom- és mentalitástörténeti ismeretekre a politizáló székelyföldi falusi társadalomról. Hogyan tapasztalták az akkori világukat a fentebb jelzett hatalmi kényszerek alatt, milyen várakozásaik voltak?” (278)

Közeledve a kötet végéhez, az utolsó három írást érdemes együtt szemlélnünk. Közülük kettő, egy társadalomtörténeti fókuszú recenzió és egy interjú a homoródalmási származású Szabó Gyula (1930–2004) író életművével foglalkozik (Szabó Gyula zárszámadása. Közelítések az életműhöz. 293–312; 60 éve jelent meg a Gondos atyafiság 1. kötete. Lövétei László beszélgetése Oláh Sándor társadalomkutatóval. 313–322), egy pedig a közösségi emlékezet problémájával (Közösségi emlékezet a történeti időben. Emlékezetkultúránk metamorfózisai. 323–334). A három szöveg közös nevezője a felejtésre ítélt em-

lékezet problémája. Assmann nyomán hangsúlyozza a szerző, hogy „az emlékezet kommunikációban él és marad fenn, ha ez utóbbi megszakad, illetve ha a kommunikációban közvetített valóság vonatkoztatási keretei változást szenvednek vagy akár elenyésznek, a következmény: felejtés. A társadalmi miliő megváltozásával tehát kezdetét veszi a belé ágyazott emlékek felejtése” (330). A múltra mint létalternatívát kínáló s jövőbeli ellenállásra szító erőforrásként tekintett a pártállam, ezért a kommunista diktatúra lefojtott világában az identitást adó saját hagyomány, kultúra és tudás továbbadásának korábbi intézményes módjai tiltottá váltak. Legalább ennyire veszélyesnek ítélték, ha a korabeli, a falvakat – de a kisebbségi magyar társadalmat kétszeresen is – sújtó állami erőszakot valaki valós jellegével, következményei tétjével együtt akarta ábrázolni. Ezért nagyjelentőségű, ha akadt olyan kortárs, aki a kikerülhetetlen kompromisszumok ellenére vállalta a krónikás szerepét. E ponton ér össze Oláh Sándor és Szabó Gyula pályája: a társadalomkutató kísérletet tehet rá, hogy Szabó négykötetes, *Képek a kutyaszorítóból* című regényfolyamából kibontsa azon társadalom- és mentalitástörténeti relevanciájú részeket, ahol az író a székely falut s közelebről: a Homoródalmás társadalmát ért pártállami erőszak fázisait, annak gyakorlatát ábrázolja. Oláh szerint nem kétséges, hogy „a regény a falu szocialista átalakításának dokumentum-irodalmaként is olvasható” (305). Szabó fő forrása saját családjának története, de a rekonstrukcióhoz nem elsősorban az emlékezetét mozgósítja, hanem „az oknyomozó, értelmező történész módszerét követve kezéből naplórészletek, levelek, fényképek, újságcikkek, vers-, novella- és regényrészletek, pártgyűlések jegyzőkönyveinek, irodalmi viták, olvasói levelek szövegeinek részletei kerülnek a regényfolyam lapjaira az ábrázolt szociális mikrovilágok viszonyainak tanúbizonyságaiként” (296). Szabó montázstechnikájának eredményeként életműve olyan

történeti forráskorpusz, amelyet csak kevésbé terhel meg a tulajdonképpeni irodalom fikciós jellege. Oláh külön is kiemeli a családi levelezés jelentőségét, hiszen a levelek „a szoros családi kapcsolat nyílt-ságában születtek, nem a hatalom színe előtt vagy a hatalmi intézményekhez folyamodva, mint a levéltárakban fennmaradt korabeli paraszti iratanyag zöme. Szorongás, irónia, elkeseredés, megújuló remények és a mindennapi élet apró tényei, személyközi viszonyok, viszonyulások képei kavarnak az évtizedek forga-tagában fennmaradt levélsorokban” (304).

Oláh Sándor teljesítménye több szempontból is figyelemreméltó. Noha nem mondja magát „saját kultúrában kutató antropológusnak”, valójában erről van szó. Hihetetlen magabiztossággal ismeri a „terepet” úgy földrajzi, mint mentális síkon. Az, hogy közösségének hiteles, megbecsült tagja, olyan bizalmi tőkét eredményez számára, ami jól látszik abban a kivételes eredményességben, ahogy mások történeteire, írásos családi dokumentumaihoz hozzáfér. A címben szereplő al-

márium így több síkon is értelmet nyerő szójáték. Homoródalmás egyszerre táplálja, forrásokkal látja el a kutatót, másrészt annak is indikátora, hogy az erdélyi falukban nemcsak a kommunizmus időszakának emléke él elevenen, de rengeteg olyan forrásértékű dokumentum is fennmaradt, ami kiváló bázisa lehet a mikrotörténeti vizsgálatoknak. Minden írás forrásbázisa a falusi s ezen belül is paraszti miliőben keletkezett gazdag egodokumentáció, amelyet az utódok is megőrzendőnek minősítettek. Az egyedüli szűk keresztmetszet, hogy akad-e olyan kutató, aki képes ezek megszólaltatására, szintetizálására. Oláh Sándor tanulmányai arra is jó példák, hogy a szisztematikus antropológiai-mikrotörténeti kutatásokkal ki lehet lépni a lekicsinylő értelemben vett helytörténet karanténjából, s lokális fókuszú munkákkal feltárható a struktúra vs. életvilág, a hatalom vs. mikroszint, a politika vs. hétköznapok, illetve az eseménytörténet vs. lokális társadalomtörténet kapcsolata, előbbieknél az utóbbiakra vetett árnyéka.

Horváth Gergely Krisztián

HORVÁTH GERGELY KRISZTIÁN (1974) társadalomtörténész, az MTA BTK-NEB Vidéktörténeti Témacsoportjának vezető kutatója. Legutóbbi könyve: *Szovjetizálás és ellenállás a Veszprémi egyházmegyében*. Dr. Kőgl Lénárd pályája az 1940–1960-as években (Bp., 2018, MTA BTK).